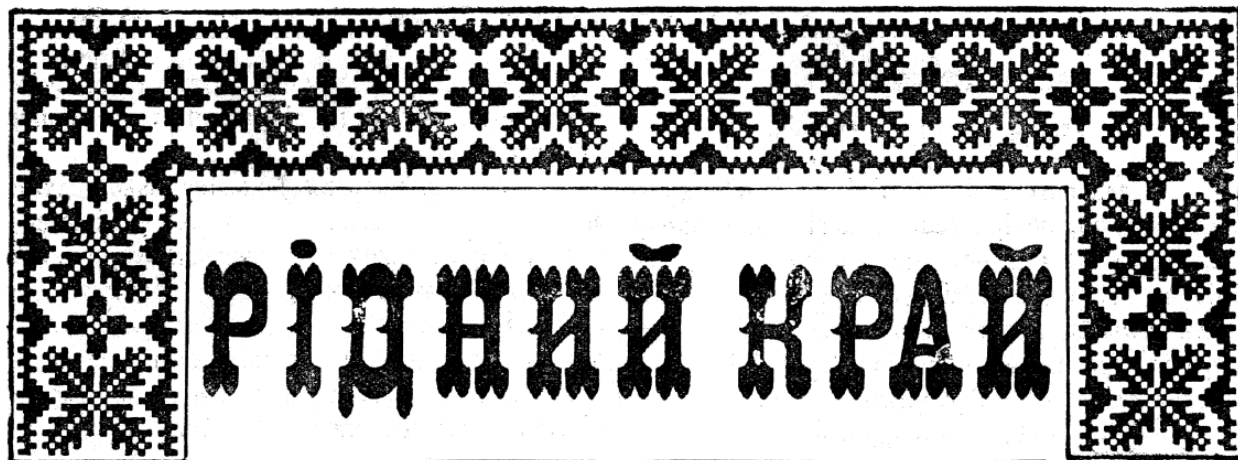

У «Рідному краї» про «Рідний Край»

Українська часопись, виходить у Києві.

Число 36. (Вийшло 17 Лютого 1910 р.).

(До рочнику 1909-го).

Ніна Степаненко

«РІДНИЙ КРАЙ» ПРО РОЗБУДОВУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ І ШКОЛИ

(за матеріалами опублікованих у журналі рецензій)

Часопис «Рідний Край» (1905–1916) можна по праву вважати й освітнім виданням, оскільки на його шпальтах поряд з оригінальною та перекладною поезією, прозою, драматургією, із літературознавчими, мовознавчими й історичними розвідками, оглядами, з українознавчими й культурологічними студіями в різні роки з'являлися ґрунтовні праці, повідомлення, короткі замітки, присвячені проблемам розбудови національної освіти і школи. У них ішлося про потреби народних шкіл та досягнення українських університетських кафедр, про підручникотворення й різного рівня зібрання вчителів, про роботу шкільних комісій і досягнення подвижників на педагогічній ниві. Тижневик не лише подавав цінну й цікаву інформацію, а й торував шлях національній ідеї, дбав про утвердження в одній із найважливіших царин суспільного буття – освітній – української мови. На особливу увагу заслуговують праці «Про народну

школу на Вкраїні» [1906. – Число 20. – С. 4–5] – підписана криптонімом А. К-о, «Дещо про народну освіту на Україні» [1906. – Число 5. – С. 3–4] – Дмитро Дорошенко, «Українські кафедри в університеті» [1906. – Число 23. – С. 5–60] – Григорій Коваленко, «З'їзд учителів та діячів середньої школи» [1906. – Число 16. – С. 7], «Книжки для шкіл» [1906. – Число 21. – С. 8], «Потреби народної освіти на Україні» [1906. – Число 11. – С. 4–5], «Українські університетські кафедри» – Микола Дмитрієв [1906. – Число 46. – С. 1–3], «З'їзд учителів у Гадячі і шкільна комісія» [1906. – Число 29. – С. 9–10] – Лев Падалка, «Голос науки в справі українських кафедр» [1907. – Число 7. – С. 3–5] – А. Цюпа, «Українська народна школа на Буковині» [1906. – Число 22. – С. 3–5] – Теодор Галіп, «Справа вищої жіночої освіти» [1908. – Число 24. – С. 4] – Грицько Григоренко (Олександра Судовщикова-Косач). Цей список продовжує низка редакційних

заміток, як-от: «Українська шкільна справа» [1906. – Число 45. – С. 1–2], «Українська мова в гімназіях» [1907. – Число 11. – С. 2] та ін.

«Рідний Край» ознайомлював своїх читачів із досягненнями і проблемами, що стосувалися української освіти загалом й діяльності національної школи зокрема, й через таку важливу рубрику, як рецензії. Нашу увагу привернули студії Миколи Дмитрієва, Лева Падалки, Григорія Коваленка, Григорія Шерстюка.

Микола Дмитрієв, який був одним із перших редакторів і меценатів часопису в 1905–1906 рр., висловив свої оригінальні міркування про «видану дуже „чепурненько” книжку» Бориса Грінченка «На безпросветном пути. Об украинской школе». Відомо, що вона з'явилася спочатку в X–XII книгах «Русского Богатства», а згодом – і окремою працею. На початку рецензії наголошено, що всі краї й народи Росії, які взяли й беруть курс на нове політичне життя, неодмінно порушуватимуть питання про «широку справжню народну освіту». «Таке питання, – це ще одна важлива теза Дмитрієва, – буде надзвичайно пекуче й у нас на Україні: як треба найкраще поставити освіту для українського народу». Автор констатує, що за останні 40–50 років до цієї проблеми постійно зверталися вчителі, які вимагали створення національної української школи, активно мусували її земські, «городські» думи. Біда ж у тому, що уряд свідомо ігнорує це, робить усе можливе, аби освіту обходили навіть найнезначніші зміни. Йому вигідніше тримати народ у покорі, не випускати його з імперських тенет тьми, страху, затурканості.

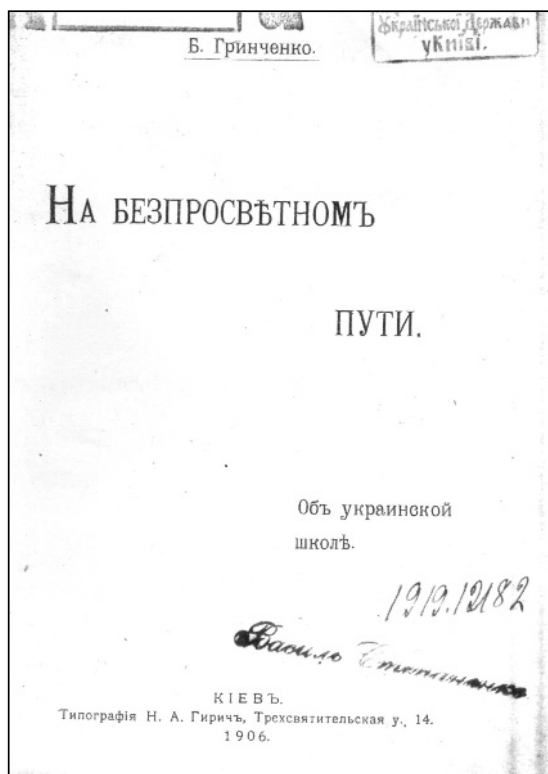
Микола Дмитрієв удокладнено аналізує працю Бориса Грінченка, убачаючи її цінність передусім у тому, що авторові вдалося убити в один цілісний, рясний на факти сюжет всю «історію питання про українську школу за останнє півстоліття». Педагог Грінченко, «маючи великі <...> власні досліді», промовисто демонструє переваги нової, зорієнтованої на запити і виклики титульної нації школи. Найважливіше й найпешочерговіше завдання, на його думку, – створення національної за змістом і формою школи. А вона стане тоді, коли в освіті повносило запанує рідна, зрозуміла простому лю-

дові та його дітям мова. Навчання російською мовою не давало й ніколи не дасть бажаного результату. Ідеться, зокрема, про такі засадничі положення Грінченкової праці «На безпросветном пути. Об украинской школе»: «Мало успѣха будет иметь та школа, въ которую дитя переходитъ изъ дома, какъ въ адъ, изъ которой оно бѣжить домой, какъ изъ темнаго ада, въ которомъ все темно, чуждо, непонятно, въ свѣтлый рай, гдѣ все ясно, понятно и близко сердцу, а почти такое впечатлѣніе должна производить школа на дитя-малороссіянина, когда оно начинаетъ посѣщать это странное мѣсто, въ

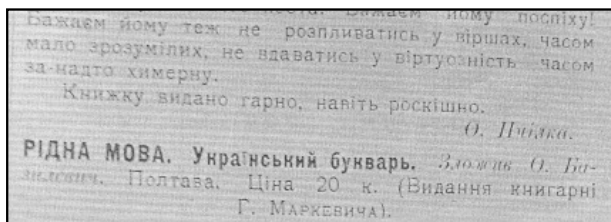
которомъ одномъ только въ цѣломъ селѣ и говорятъ на непонятномъ языкѣ. Дитя, не слышавши дома ни одного великорусскаго слова, начинаетъ въ школѣ съ перваго же дня ломать на великорусскій ладъ, и добро бы еще на чисто великорусскій, а то на тотъ отвратительный жаргонъ, который вырабатывается у малообразованнаго малоросса при стараніи говорить по великоруски»; «Вопросъ о необходимости учить украинцевъ на ихъ родномъ языкѣ сдѣлался такимъ, повидимому запутаннымъ лишь вполсѣдствіи, первоначально же онъ не возбуждалъ никакихъ сомнѣній, такъ какъ для всѣхъ казалось простымъ и яснымъ, что обучать дѣтей нужно на томъ

языкѣ, на какомъ они говорятъ» [Грінченко Б. На безпросвѣтномъ пути. Объ украинской школѣ. – Киевъ : Типографія Н. А. Гиричъ, Трехсвятительская у., 14, 1906. – С. 3, 5].

Микола Андрійович у рецензії відводить чимало місця розмірковуванням Бориса Дмитровича про зміст підручників. Найбільшим недоліком є те, що вони запрограмовані не на українські, а на «московські школи», «в їх цілком все взято з життя московського люду з його обставин і умов життя. Коли в такій книзі хлопчина чита про хліборобів, про село, і в голові його починається велика плутанина». Акцент зроблено й на тому, що Грінченко свої міркування опирає на погляди найкращих учителів «не тільки російських, але й закордонних – німецьких, французьких і інших». Власне, мовиться про перспективу українського підручничотворення й будучину української освіти взагалі. Усе це стисло й системно викладено у виснову-

вальній частині рецензії: «Становлячи питання, як бути й далі, д. Грінченко на ґрунті усіх доказів рішуче відповідає, що на Україні для українського народу повинна бути заведена школа й освіта взагалі мовою українською, відповідно усім духовним

силам українського народу. Тут він у всіх подробицях зупиняється на думках, які досі висловлювались проти такої постанови, і спокійно й докладно розбирає їх; і кінчить розбором поглядів на значіння мови взагалі, її природи, зв'язок розвою мови з розвоєм думки і всіх духовних сил народу.

На ґрунті поглядів найкращих всесвітніх учених, починаючи від Гумбольда, д. Грінченко робить в решті-решт загальний погляд на минуле українського народу, духовне життя його, зупиняючись на сучаснім стані його і намічає чого можна сподіватись на ґрунті вільного розвою усіх сил **одного з найбільших народів** (вирішення наше. – Н. С.) великої слав'янської сім'ї...

Здається легко зрозуміти о скільки цікава ця книжка».

Специфіку розгляданої й інших рецензій визначає те, що органічним їх складником є «міні-реклами» – звернення до людей, щоб пробудити їхню свідомість, закликати до активної діяльності, до змін, які самі собою не з'являться. Книга «На безпросвітном пути. Об украинской школѣ», переконує Микола Андрійович, «повинна бути в кожній учительській, земській, громадській книгозбірні на Україні, у кожного учителя, в кожній школі і кожного, хто має відносини до освіти українського народу».

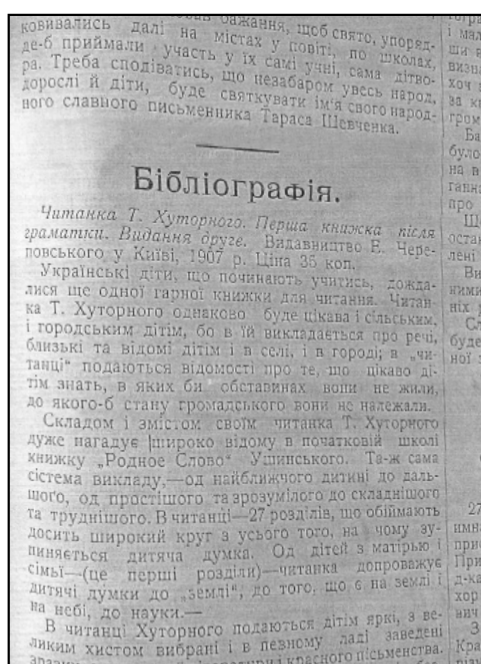
Навряд чи можна заперечити те твердження, що виняткову роль у житті дитини, котра тількино переступила поріг школи, відіграє перша книжка, за якою вона навчається грамоти, – буквар. У другій половині XIX – на початку XX століття на матеріалі живої української мови укладено низку букварів: «Буквар южнорускій» Тараса Шевченка, «Українську абетку» Миколи Гатцука, «Грама-

ку» Пантелеймона Куліша, «Граматку» Спиридона Черкасенка й ін. Про деякі з них можна дізнатися зі сторінок «Рідного Краю». Тижневик опублікував рецензії на «Український початковий букварець» Н. С. Пухальського, «Рідну мову. Український буквар» О. Базилевича, «Українську граматку» Бориса Грінченка, «Український буквар», який «по підручнику А. Потебні зложила С. Русова». Їх підготував відомий філолог, засновник педагогічного журналу «Світло» (1910–1914), автор «Короткої граматики для школи» (1906), «Української граматики для школи» (1909) Григорій Шерстюк. «Складаючи українську граматику, – говорить він у передмові до другого видання, – я найбільш дбав про те, щоб вона була цілком зрозуміла для українських шкіл» (Цит. за: Степаненко М. І. Мовознавча Полтавщина : довідник / М. І. Степаненко. – Полтава :

ПП Шевченко Р.В., 2014. – С. 299). На цю винятково важливу особливість Шерстюк звертає увагу й у своїх рецензіях. Він негативно оцінив «Український початковий букварець» [1906. – Число 35. – С. 15–16], кинувши такий докір його авторів: «„Біда як пироги почне пекти сапожник” казав покійний Крилов, але нам здається, що то тільки пів біди, а то біда коли недотепа береться за таке велике діло, як складання букваря. Щоб більш цього не траплялось, порадимо д. Пухальському не братись більше за те, до чого в його нема кебети, а щоб люди не лаялись, порадимо хутенько зібрати букварці на підпал і навіть своїм дітям (коли вони

є) не показувать». Ця книга, на переконання Григорія Пилиповича, належить до тих, що не «варті доброго слова», попри те, що вона «на своїй рідній українській мові». Найбільша ж трагедія і помилка Пухальського в тому, що «він методики навчання грамоти і в руках не держав, бо його букварець по складу не задовольняє ні одній потребі методики», що він радить опановувати спочатку всі голосні, а потім приголосні «згуки», а вже потім, «коли діти будуть знати всі згуки, то тільки тоді радить учить злучати згуки і читать». Цей дидактичний спосіб застарів, він був «колись давно, а тепер його вважають за дуже тяжкий і зовсім непотрібний, котрим користуються хіба старі дяки і не дають йому зовсім умерти».

Григорій Шерстюк не лише критикує Н. Пухальського, а й пропонує іншу, на його погляд, ефективну методику: «...досвідом признано, що на

успіх вивчення грамоти має великий вплив порядком звуків, в якому діти з ними знайомляться. Порядок звуків повинен задовольняти потребам фонетичним та графічним і не перешкоджає злученню звуків. Маючи на увазі ці потреби, автор букваря повинен з перших часів учення грамоті знайомити школярів з гласними „а, о, и, і” вкупі з согласними „м, с, ш, р, ж, ч”, а потім з так званими йотированими гласними „я, ю, є”, а нарешті з останніми согласними. Щоб не перешкоджувати легкому злученню звуків, на перших уроках треба давати слова односложні, а потім двусложні і т. д.»

Суттєвим недоліком рецензованого «букварця» визнано й те, що він не наповнений добротним матеріалом для читання, що в ньому відсутні гарні вірші, які «діти з великою охотою вичитують».

З «Кобзаря» Тараса Шевченка взято не кращі уривки, до того ж не всі вони «гожі до букваря».

Нарешті, указано ще на одне слабке місце: «Пухальський не признає прийнятого тоді українського правопису, а придумав свій особливий: замість „е” він пише „э”, замість „є” – „е”, замість „і” – „и”, замість „и” – „ы”, замість „йо” – „ё»». Автор «Українського початкового букварця» й сам не розумів своєї орфографічної системи, що потверджує такий факт: він радить звук «е», коли вимовляється в мові твердо, передавати через «э». «...а коли це так, – наголошує Григорій Шерстюк, – то слово „букварець” повинно писатись через „э”, але ж д. Пухальський мабуть забув вимовить твердо, то написав через «е»». Рецензія, як бачимо, наскрізь негативна, але її з’ява є позитивною: ті, хто ознайомляться з нею, не матимуть бажання, аби їхні діти навчалися грамоти за «букварем» Пухальського.

Зовсім в іншому оцінному світлі постає «Український буквар», який «по підручнику А. Потебні зложила С. Русова» [1907. – Число 1. – С. 16]. Рецензент зауважує, що міністерство народної освіти (Міністерство Народної Освіти) не бажало пускати в народну школу цей буквар й інші прогресивні українські видання, тоді як прихильники й утверджувачі народної освіти діяли зовсім по-іншому. Вони докладали всіх зусиль, щоб здолати цей опір,

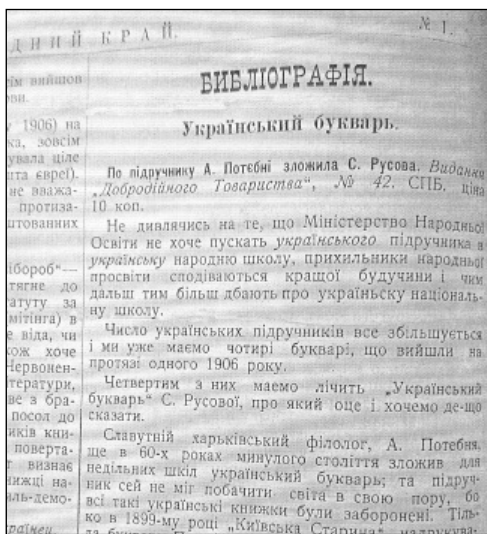
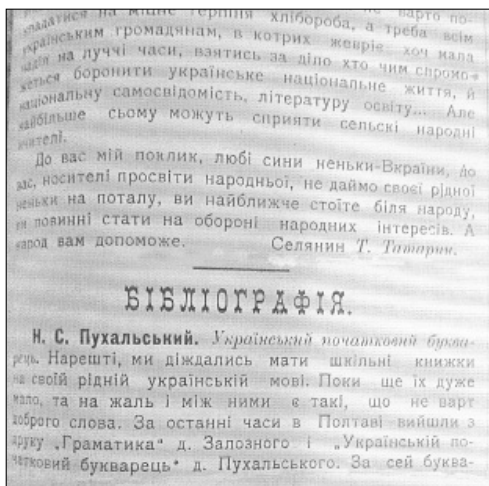
отже, сподівалися «кращої будучини і чим далі тим більш дбали про українську національну школу».

Григорій Шерстюк свій власне дидактичний аналіз поєднує з історією створення букваря. Відомо, що його в 60-х роках XIX століття уклав видатний український філолог, етнограф, педагог, громадський діяч О. О. Потебня. Це видання призначалося для недільних шкіл. До свого користувача воно йшло довго, що спричинене заборонаю українського слова. Лише 1899 року «букварь Потебні» надрукувала «Київська Старовина». «...петербургське видавниче „Добродійне Товариство” видало сей букварь окреме, доручивши д-ці С. Русовій переглянути його й зладити до нового окремого видання. Д-ка С. Русова

каже в своїй передмові, що вона залишила в буквареві Потебні увесь той зміст, який в йому був, залишила теж і той розпорядок букв, що був у Потебні, тільки додала від себе більше матеріалу до читання та добрала оповідні малюнки».

На відміну від «початкового букварця» С. Пухальського, «буквар» О. Потебні, пересвідчує Г. Шерстюк, відповідає тодішнім вимогам методики. Його матеріал також «вибраний і упорядкований дуже добре і уміло». З-поміж багатьох вирізнених досягнень аналізованого видання найважливішим є те, що «вимова кожного нового звука пояснюється відповідними малюнками, вони підібрані й виконані чудово».

Висловлено, щоправда, й окремі побажання, серед них і суттєві, як-от: «значною помилкою» О. Потебні є те, що він пропонує спочатку вивчати повнозвуки, а потім співзвуки. Такий «порядок звуків» не дає змоги «вияснити згуки по аналітичному методу, котрий давно признаний за найкращий, а треба держатись на який час метода синтетичного, та й то буде не мало вагання, бо діти, вивчивши за десяток повнозуків – не зможуть прочитати ні одного слова, тоді як при другому порядку звуків – доволі вивчить два повнозвуки та два співзвуки, – і діти зможуть прочитати до двох десятків слів, – відома річ, що далеко краще запам’ятовують згу-

ки». Недоліком визнано є й те, що в букварі відсутні зразки для написання, а це ускладнює роботу вчителя й позбавляє дітей заняття, яке їм до душі, – писати вдома.

Видання не позбавлене і деяких фонетичних та друкарських помилок. Та все це частковості, основне ж, за Григорієм Шерстюком, полягає в тому, що букварем Потєбні-Русової можна добре користуватися і в школі, і вдома.

Цікавою є ще одна надрукована в «Рідному Краї» рецензія на книгу «Рідна мова. Український букварь. Зложив О. Базилевич» [1906. – Число 43. – С. 19]. Її автор – громадський діяч, український письменник, журналіст, історик, етнограф, художник, а ще – один із перших редакторів часопису (1905–1906) Григорій Коваленко. Як і Микола Дмитрієв та Григорій Шерстюк, він розпочинає свій виклад із найбільшого натовішеного досягнення: «Як тільки впали заборони і утиски, що більше 40 літ гнітили українське слово, так зараз почали освічені земляки дбати про занедбану народню освіту, почали складати і видавати книжки для шкіл, закладати просвітні товариства і т. ін.»

Загальна оцінка видання, про яке йдеться, така: «Ось маємо ще одного доброго букваря за дла початку вчення». Воно вигідно вирізняється, по-перше, дотепним добром прикладів для читання, по-друге, якісними малюнками. Основний зміст «Рідної мови. Українського букваря» сформували байки, маленькі оповідання. Є серед пропорованих матеріалів українські й зарубіжні тексти, причому останні «виложені доброю мовою». Про якісь негативні моменти в рецензії нічого не сказано. До поданої вище позитивної оцінки додано й таке: «Тепер українська школа має спроможність вибрати, який букварь більше до вподоби. Бажаємо тільки, щоб швидче вже по школах почали вчити народньою мовою». Новаторство О. Базилевича виявилось в тому, що у своїй книзі він умістив методичні рекомендації для вчителів «Як учити грамоті».

Не менш важливою для навчання школярів є читанка. Доброї слави зажила «Читанка» Т. Хуторного (дослідники вважають, що цей псевдонім прибрвав собі педагог Тимофій Лубенець), перше видання якої датоване 1883 роком. Воно відразу привернуло увагу української громадськості, швидко розкупилося. Рецензію на друге видання (1907) – «видатне придбання для української початкової школи, для українських дітей взагалі» – підготував український історик, археолог, етнограф, краєзнавець, громадський діяч Лев Падалка (криптонім Л. П.) [1907. – Число 13. – С. 13]. Він, до речі, порівняв два видання, які «відділяють 24 роки», характеризував крізь призму новаторства автора розділи, що з'явилися, і ті, які «зовсім викинуто». Цінність «ще однієї гарної книжечки» для читання, адресованої українським дітям, які починають уч-

тися, найперше в тому, що вона однаковою мірою цікава і сільській, і міській малечі. У «кій викладається про речі, близькі та відомі дітям і в селі, і в городі»; «подаються відомості про те, що цікаво дітям знати, в яких би обставинах вони не жити, до якого-б стану громадського вони не належали». Т. Хуторний ніби виконує поради Бориса Грінченка щодо мови викладання в школі, які він дає у праці «На безпросветном пути. Об украинской школе», і пропонує вихід зі складної ситуації: українських дітей треба навчати українською мовою.

Лев Падалка порівнює «Читанку» Т. Хуторного з книжкою «Родное Слово» К. Ушинського. Схожість цю вбачає насамперед у тому, що педагог Тимофій Лубенець послідовно реалізує обгрунтований видатним українським педагогом дидактичний принцип «од найближчого дитині до дальшого, од простішого та зрозумілого до складнішого та труднішого». Майстерність автора, на думку Лева Падалки, і в тому, що він, по-перше, у 27-ми розділах представив докільля у всьому його розмітті – «од дітей з матір'ю і сім'ю – (це перші розділи) – читанка допроваджує дитячі думки до „землі“, до того, що є на землі і на небі, до науки», по-друге, і запропонував глибокі щодо змісту й вишукані стосовно форми тексти для читання й аналізу. З-поміж них усна народна творчість і зразки красеного письменства. І перші, і другі, наголошує Лев Падалка, «без труднощі задержуються в дитячих головах і складаються в суцільне розуміння». Доповнюють цей текстовий масив «так звані „ділові статті“», що «навчають дітей звертати увагу на найважливіші прикмети річей, – на їх і направля читанка дитські думки». Що ж до форми, то її репрезентують малюнки, яких «досить густо» і які «дуже гарні», та фотографії, «що за останні роки появились на Україні». Не обійшлося й без такого важливого атрибуту рецензії, як побажання і пропозиції: «Бажано ще, щоб при новому виданні читанки було звернуто належну увагу на коректуру, – вона в дитячих книжках повинна бути цілком бездоганна». Слід дбати також і про зрозумілість «ділових статей», оскільки вони «в нових розділах висловлені якось важко, не зовсім складно», до того ж «віддані <...> до друку не виправленими так дбайно та пильно, як ділові-ж статті давніх розділів читанки».

Лев Падалка завершує рецензію на позитивній майстерно ословесненій ноті: «читанка» «сложена з видатною педагогічною умілістю й кебетою».

Опубліковані в тижневикові «Рідний Край» рецензії на праці, у яких різнобічно схарактеризовано проблеми національної освіти й школи, утворюють міцний сюжет про зміни в системі освіти, про український поступ у цій царині. Маємо підстави констатувати, що часопис таки розбудував «сонну народну стихію», збудив «національне самопізнання, яке підвалину поступу народу» нашого [1907. – Число 1].